

Dr Ivo Politeo u borbi za promjenu socijalnog položaja namještenika i radnika. U povodu 100-godišnjice rođenja

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

1.

Ivo Politeo, jedan od najznačajnijih predstavnika advokature u Jugoslaviji, rođen je u Splitu 26. siječnja 1887, a umro je u Zagrebu 14. listopada 1956. Stogodišnjicu njegovog rođenja Advokatska komora SRH obilježila je na dva načina: 13. ožujka 1987. otkrivena je spomen-ploča na Svačićevom trgu broj 4, gdje je Politeo stanovao od 1931. do smrti,¹ a poslije toga održan je istog dana na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu okrugli stol, posvećen tome istaknutom predstavniku Odvjetničke komore, koji je jugoslavensko odvjetništvo podigao na međunarodni nivo i bio doživotni počasni potpredsjednik Međunarodne unije advokata.²

Koristeći se napisima objavljenim prigodom Politeove smrti,³ ali i drugim materijalima, ukazano je i na njegovu ulogu branitelja u političkim pro-

¹ Do 1924. Politeo je stanovao u Medulićevoj 24a, a poslije toga do 1931. u Dalmatinskoj ulici 4.

² Obilježavanje je izvršeno 13. ožujka stoga, jer je to dan advokata na koji je 1929. donesen prvi jugoslavenski Zakon o advokatima. Referati s okruglog stola objavljeni su u *Odvjetniku*, 60, 1987, 3—4, 7—34. Među ostalim, predsjednik Odvjetničke komore Hrvatske dr Arno Vičić govorio je o Politeu odvjetniku i društvenom radniku, Mario Kos je prikazao Politea kao tvorca Kodeksa odvjetničke etike, koji je prihvaćen na redovnoj skupštini Odvjetničke komore 28. lipnja 1975. i prikazan na Petnaestom kongresu Međunarodne unije odvjetnika u Bruxellesu, prof. dr Zvonimir Šeparović obradio je Politea kao svestranu društvenu ličnost itd.

³ Kakav je ugled uživao Politeo potvrđuju izjave saučešća u povodu smrti. Među prvima stigao je telegram tadašnjeg predsjednika Savezne Narodne skupštine Moše Pijade, a slijedilo je saučešće dra Ivana Ribara, dra Vladimira Bakarića, tada predsjednika Sabora NRH, dra Andrije Štampara, predsjednika JAZU, dra Hinka Krizmana, predsjednika Udruženja pravnika, dra Miljenka Protege, državnog sekretara za pravosudnu upravu i predsjednika Međunarodne unije advokata dra Marija Braschija (*Odvjetnik*, XXI, 1956, 11, 20). U istom broju objavljen je komemorativni govor dra Marka Kalodere u kojemu je Politeo ocijenjen kao advokat, javni i kulturni radnik (11—20).

cesima.⁴ Naglašena je Politeova obrana Alije Alijagića, kojega je zagrebački Sudbeni stol osudio na smrt zbog atentata na idejnog tvorca Obznanne dra Milorada Draškovića, kojom prilikom je Politeo ukazao na osjetljivost političkog delikta zahtijevajući da se za njega ne može izreći smrtna kazna.⁵ Nešto kasnije, Politeo, prilikom smrtne osude tuzlanskog rudara Jure Keroševića, uspijeva uz pomoć svjetske javnosti izboriti njegovo pomilovanje.⁶ Na Sudbenom stolu u Zagrebu Politeo brani Josipa Broza u Bombaškom procesu 1928, pretvorivši taj proces iz optužbe optuženika u kritiku državnog i političkog sistema.⁷ I za vrijeme diktature Politeo ostaje na istoj liniji. Odvažno zahtijeva ekshumaciju mučki ubijenog Đure Đakovića 1929. radi utvrđivanja uzroka smrti. Nešto kasnije podnosi žalbu Ministarstvu pravde i Ministarstvu unutrašnjih poslova zbog zlostavljanja sekretara SKOJ-a Paje Marganovića na zagrebačkoj policiji, a 1934. prilikom policijske istrage protiv komunista i simpatizera KPJ u Zagrebu zbog Marijana Stilinovića i drugih. Izrađuje i apelacije zbog lošeg postupanja s političkim osuđenima u kaznionicama (1935. u Mariboru, a 1936. i 1939. u Srijemskoj Mitrovici).⁸ Predvodi i veliku akciju za amnestiranje političkih kažnjenika. Oslanjajući se na podatke koje je dobio od Moše Pijade, Politeo vodi 1939. ne samo akciju da se amnestiranje proširi i na komuniste, već i da se dopusti bezuvjetni povratak u zemlju Jugoslavenima koji su se borili u španjolskom građanskom ratu.⁹ U vezi s advokatskom službom i političkim suđenjima Politeo se često spominje u pravnoj i povijesnoj historiografiji kao »nekompromitirana«¹⁰ politička ličnost, načelni protivnik diktature, a zaštitnik ljudskih sloboda. Međutim, korijene njegovog ponašanja i opredjeljenja treba tražiti u ranoj mladosti, u vremenu kada na njega utječu naši socijaldemokrati i masa-rykovci, ali i marksistička literatura,¹¹ te u njegovom oštrou sukobu s

⁴ Očuvana Politeova ostavština u Arhivu Hrvatske omogućava i daljnja istraživanja (*Josipa Paver*, Rukopisna ostavština Ive Politea, *Časopis za suvremenu povijest*, I, 1969, 1—2, 253—269), a u kombinaciji s materijalima Odvjetničke komore SRH mogu se obraditi različite teme. (Primjer je takvog rada rad *Trpimira Macana*, Prilog pregledu povijesti hrvatskog odvjetništva, *Odvjetnik*, 1983.)

⁵ *Ivo Politeo*, Politički delikt. Izd. Narodne knjižnice, Zagreb 1921, 38.

⁶ *Isti*, U obranu Keroševića, *Nova Evropa*, 1922, 10, 325—8.

⁷ *Isti*, Politički procesi, *Socijalna misao*, I, 1928, 3. O tom je procesu mnogo pisano.

⁸ *T. Macan*, n. dj., br. 3—4, str. 1—4; br. 5—6, str. 18—19, 23—24.

⁹ Na skupštini Saveza advokatskih komora u Dubrovniku, a na prijedlog dra Ivana Ribara, Politeu je odobreno 1938. da sastavi rezoluciju za amnestiju političkih krivaca, a kada su 1939. od nje bili izuzeti komunisti, priprema se nova molba, koja nije upućena, jer je dr Maček nije odobrio. God. 1940. donesena je slična rezolucija. Za povratak španjolskih boraca Komora se zalagala i stoga što se njezin član Oskar Juranić nalazio u logorima Gurs i Camp de Verne (*T. Macan*, n. dj., br. 5—6, 19, 23—24. i *Odvjetnik*, 1979, 7—8, 221; *dr Ante Štokić*, Iz sadržaja jednog dosijea u našoj komori, Španija, V, Beograd 1977, 309—313).

¹⁰ Josip Horvat je među potpisnicima Zagrebačkog memoranduma 1934. dao taj prijedlog samo Politeu i Milanu Čurčinu (*J. Horvat*, Hrvatski panoptikum. Izd. Stvarnost, Zagreb 1965, 164).

¹¹ Politeo je 1905—1906. završio Viši komercijalni tečaj u Gracu, a od 1906. studira pravo u Zagrebu i Pragu, što ga osposobljava za pravno-ekonomske poslove u bankama, ali i kao branitelja optuženih u privrednim procesima, pri čemu ipak bira klijente. U Našičkoj aferi branio je ravnatelja Našičke dra Zvonka Bratanića, »jer ima

financijskim kapitalom 1910. i 1919. godine. Pod raznim, još uvijek neproučenim utjecajima Politeo je izgradio vlastiti socijalni program, bliz i socijalistima, i komunistima, i demokratima, ali ipak poseban i individualan i svakako vrijedan naše pažnje.

Politeova aktivnost na socijalnom planu do prvoga svjetskog rata, angažiranje u velikom štrajku bankaraca 1919. i na polju komunalne politike poslije toga, te rad na popularizaciji radnog prava s određenim ciljem do 1941. predstavljaju određene etape od kojih svaka ima svoje karakteristike za razumijevanje Politea.

2.

Politeova socijalna aktivnost do prvoga svjetskog rata. Prvo zaposlenje našao je Ivo Politeo u najstarijem zagrebačkom novčanom zavodu, Prvoj hrvatskoj štedionici (osn. 1846). Živa duha i otvorenih očiju Politeo je pratio kako žive bankovni činovnici i podvornici u toj ustanovi čija je uprava imala velik utjecaj na privredni život Hrvatske. Velike razlike u primanjima bankovnih činovnika nisu potjecale iz rada već iz raznih drugih osnova, izazivajući nezadovoljstvo slabo plaćenih nižih bankovnih činovnika, te je još 8. ožujka 1906. osnovano Društvo bankovnih činovnika Kr. Hrvatske i Slavonije. Prvotni glavni cilj toga društva, kojemu je bio na čelu kontrolor Austrougarske banke Ivan Mondekar, bilo je osiguranje članova u slučaju bolesti iz potpornog fonda. Međutim, Zakonskim članom XIX iz 1907. uvedeno je obavezno osiguranje u slučaju bolesti i nesreće iz Zemaljske blagajne za potporu bolesnih radnika, pa je Društvo — kao što se vidi iz Pravila potvrđenih od Zemaljske vlade 10. listopada 1908 — našlo širi obim rada.¹²

Dio toga programa može se utvrditi iz «Vijesnika Društva bankovnih činovnika», čiji je prvi broj izašao iz štampe 22. siječnja 1909. pod uredništvom Gustava Tješića. U uvodniku toga broja, pod naslovom »Zašto smo se organizovali?«, nalazimo vrlo slobodoumne ideje. »Slobodno i otvoreno borit ćemo se proti svakome sistemu samovolje, izrabljivanja i protekcionizma, a uvjereni smo, da će nas u toj borbi rado podupirati i oni uvidavniji mjerodavniji faktori, koji su nikli iz naše sredine i dovinuli se do današnjih uplivnih i odgovornih mjesta.« U članku je najavljena borba za »službovnu pragmatiku«, koja bi imala sadržavati dužnosti i

socijalni osjećaj prema radnicima« i jer je »obuzdavao prirodnu sebičnost svakog kapitalističkog službodavca i izlazio u susret potrebama radničkog proletarijata, te pomogao razvoj socijalnih i humanih institucija u Našičkoj« (*I. Politeo, Obrana jednog optuženika*. Plaidoyer 17. X 1935. u Okr. sudu u Osijeku, s. 1., 21). Politeo s velikom pažnjom prati zbivanja u razvoju socijalističkog pokreta u Hrvatskoj na osnovi *Slobodne riječi*, a osobito konferencije jugoslavenskih socijalista u Ljubljani 31. X—1. XI 1909, Prve balkanske konferencije socijalista 1910. i napise o Marxu ili od Marxa (29. X 1910 — Uspomena na Karla Marxa; 24. I—23. II 1912 — Marxovi teoretski stavovi o historijskom materijalizmu i o teoriji viška vrijednosti; 10. i 11. VII 1913 — Život Karla Marxa itd.).

¹² Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH), SBOTIČ, kut. 1. Pravila.

prava činovnika, točno utvrđena i od bankovnih uprava i od bankovnih činovnika, i potvrditi bankarcima njihova puna građanska prava u izbornoj borbi. List poziva na slogu i borbu, a budući da su urednik »Vijesnika« Tješić i Politeo radili u istoj banci, po stilu se tih nepotpisanih sastava može zaključiti da je pri njihovoj izradi sudjelovao i Politeo.¹³ To je, naime, vrijeme kada socijaldemokrati, a osobito J. Demetrović, šire pojam radnika i na činovnike. U »Vijesniku« čitamo: »Probudila se u nama svijest čovjeka, svijest *radnika* (potcrtala MKD) na tako širokom polju, kao što je bankarsko, pak *uslijed* toga, što smo svijesni svoje dužnosti i svoga rada, potpunim pravom zahtijevamo da nam se uz naše dužnosti dadu i naša prava.« Pozivaju se na pristup organizaciji i činovnici novčanih institucija u provinciji: »Složimo se za to svi u zajedničkom radu pod devizom 'U radu je spas, a u slozi moć', ne žalimo truda, pak će i naša sjetva donieti nam obilnu žetvu, jer samo na taj način moći ćemo postići ono, za čime svi težimo, da nam se uz naše dužnosti dadu i naša prava.«¹⁴

Suprotno nadanjima bankaraca da će Tomašićevo banovanje nakon Raucha donijeti radnicima i činovnicima veće slobode, ukidaju se pragmatike, kao neka vrsta kolektivnog ugovora, i tamo gdje su postojale. Prva hrvatska štedionica, čiji je predsjednik grof Miroslav Kulmer, a potpredsjednik sveučilišni profesor dr Fran Vrbanić, ukida Pragmatiku toga zavoda, s obrazloženjem da je ona i tako samo jednostavni ravnateljski zaključak, i da na njoj ne treba dalje nadograđivati, a istovremeno otpuštaju Politea i Tješića, koji su odbili da napuste rad u Društvu bankovnih činovnika. Reakcija bankarskih činovnika bila je suprotna očekivanjima uprave. Pod predsjedanjem Dragutina Žerta održan je, 22. studenog 1909. u Kolu, javni zbor 400 bankarskih činovnika, i u rezoluciji stoji »Mi najodlučnije protestiramo protiv toga da poslodavac time što plaća našu radnu snagu hoće da zarobljava i našu osobnu slobodu. Mi ovim podižemo naš glas za slobodu organizacije, te ovime izjavljujemo da ćemo se ubuduće, ne gledajući na žrtve, *svim raspoloživim sredstvima* (potcrtala MKD) dignuti na obranu organizacije.«¹⁵ Poseban Odbor ovlašten je da poduzme nužne korake na realizaciji zahtjeva koji, kako ćemo vidjeti, predstavljaju i osnovu zahtjeva deset godina kasnije. Zahtijevalo se:

¹³ Politeo je već bio poznat kao buntovnik, jer je 1908. izgubio stipendiju za studiranje prava na Zagrebačkom sveučilištu, pa ga je neki kolega upisao na studij u Pragu (Arhiv Hrvatske, dalje: AH, rukopisna ostavština Politea, kut. 52 — pismo Anki Tkalčićevoj, učiteljici u Hreljinu 23. V 1908). Pretpostavljam da je 1908. Politeo sudjelovao u protutalijanskim istupima do kojih je došlo i u Splitu.

¹⁴ *Vijesnik Društva bankovnih činovnika* (dalje: *Vijesnik*), br. 9 od 30. IX 1909, 102—3 — *Drugovima u provinciji!*

¹⁵ *Vijesnik*, 1909, br. 11 od 30. XI 1909, 132 i 136; *Milorad Ašković, dr Jerko Radmilović, Novica Petrović, Savez bankarskih osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije — SBOTIĆ (1902—1941)*. Izd. Instituta za savremenu istoriju, Beograd 1971, 30. Tješić je opet uzet u službu Prve hrvatske štedionice, ali ne u Zagrebu već u podružnici u Virovitici, što ga prisiljava na potpunu izolaciju i pasivnost. Politeo postaje plaćeni urednik *Vijesnika Društva bankovnih činovnika*, te je uzdržavan iz članarine Društva i povremeno iz otpornog fonda, koji se prikupljao radi pomaganja bankaraca u slučaju štrajka ili otpusta. S manjim prekidima Politeo vodi list do prvoga svjetskog rata, pa i nakon toga djeluje na njegovo usmjerenje, iako su kao urednici potpisani drugi.

- »1. U svim novčanim zavodima Hrvatske i Slavonije imade se uvesti zajednička pragmatika, koja imade sadržavati sva prava i dužnosti činovnika i namještenika naprama zavodu i obratno;
2. Uređenje činovničkih plaća i stanarine prema današnjim potrebama;
3. Uređenje uredovnih satova tako, da uredovanje ne bi smjelo trajati dulje od 7 sati dnevno. Nedeljom i svecem imade se uvesti potpuni počinak, a za vrijeme ljetnih mjeseci, kada posao jenjava, imade se uvesti jednokratno uredovanje. Mjenjačnice ne smiju biti otvorene poslije 5 sati po podne;
4. Uređenje već postojećih mirovinskih fondova, odnosno ustrojenje ondje, gdje još ne postoje;
5. Tražimo, da kao slobodni građani uživamo punu slobodu u izražavanju svojih ljudskih i građanskih prava;
6. Priznavajući potpunu ravnopravnost između muškaraca i žena, tražimo da se i ženi omogući pravo na zaradu u bankovnim zavodima pod istim uvjetima kao i muškarcu. Naime tražimo, da kvalifikacija žena bude izjednačena onoj muškarca, a njena naplata kod istog posla imade biti izjednačena sa naplatom muškarca. Mi u ženi — činovniku gledamo samo našeg prirodnog saveznika, a ne kršitelja (Lohndrucker) naše zarade. Prosvjedujemo, da se kraj velike proletarizacije, među ženskinjama namještaju udate, opskrbljene žene;
7. Tražimo, da se u prvome redu na ispražnjena mjesta namještaju za ta mjesta osposobljene sile i članovi Društva bankovnih činovnika.«¹⁶
- Politeovo imenovanje za urednika »Vijesnika Društva bankovnih činovnika«, a i tajnika Društva, odražava povjerenje koje su članovi imali prema dvadeset trogodišnjem financijsko-pravnom stručnjaku. Opraštajući se od svojih drugova u Prvoj hrvatskoj štedionici, koji su se pokorili nalogu uprave i istupili iz društva, Politeo i Tješić napisali su otvorena pisma i objavili su ih gotovo svi zagrebački dnevници, izuzimajući »Obzor«, »Ustavnost«, »Narodne novine« i »Agrar Zeitung«, koji su bili ovisni o financijskom kapitalu zagrebačkih banaka. Politeo piše: »I otpustite me! A zašto? Povrijedih li koje Vaše pravo, nisam li vršio možda svojih dužnosti! Vršio sam svoje pravo, ono organiziranja, zajamčeno mi državnim temeljnim zakonom, a Vi mi braniste, da ga vršim. Pa kad ga se nisam htio odreći, Vi, postavši tako kršitelji zakona, autoritetom sile izrekoste osudu otpusta. A otpusti me ono isto ravnateljstvo, u kojem sjede profesori prava.¹⁷ Teorija i praksa! Sveučilišna katedra i stol bankovnog ravnateljstva! Kod prve grmi se o svetosti zakona i dužnosti poštivati ga, uz drugi priječi se vršiti taj zakon. Da Vam uistinu rečem, nisam očekivao, da ćete se latiti protiv mene tako očajnih sredstava. Nisam kod toga doduše računao na Vaše slobodoumlje, ali računao sam na Vašu opreznost, na Vaš obzir prema sebi samima, prema zavodu. Jeste li se otpuštajući me sjetili, da uspjeh svakog zavoda ovisi o raspoloženju publike prema njemu? Nije li Vam došlo na pamet, da bi takvim sredstvi-

¹⁶ *Vijesnik*, 1912, 166.

¹⁷ Prof. dr Josip Šilović i prof. dr Frano Vrbanić bili su u to vrijeme u ravnateljstvu.

ma mogli izgubiti ugled i povjerenje? Ako se niste svega toga sjetili, mogli bi to i doživjeti. Ni dobre dividende, ni visoki tečajevi dionica nisu vječni.«¹⁸ Radi dalje akcije oko realizacije programa, a i pomaganja Politea koji, djelujući kao urednik i tajnik društva, nije imao drugih prihoda, osnovan je otporni fond, koji je, kako piše Politeo preuzimajući dužnost urednika, »nužni uvjet za uspjeh svake borbe, imaju ga sva bankarska društva i najmanjih naroda, svaki njihov član smatra svojom dužnošću ojačati takav fond. Zna naime, da jača time svoj stalež, da pomaže time sebi samome.«¹⁹ Tom prilikom Politeo odbija da je idealist. Piše: »Ne upiremo pogled u zvijezde niti je daleka budućnost predmet mog promatranja. Naprotiv: budno pazim, što se događa oko mene, pratim socialnu borbu od njena iskona i nastojim da prosudim što točniju jakost onih faktora, koji u njoj sudjeluju. Iz tog promatranja crpim nauku i iskustvo, ali također i snagu. Zato se i *mogoh* oprijeti.« i dalje: »Hoćete li znati moju vjeru? Vjerujem u moć napretka, u silu organizacije svijesnih, vjerujem u moć javnoga mnijenja, u jakost štampe — te šeste velevlasti.«²⁰

Znatno širih vidika od prosječnog bankovnog činovnika Politeo traži već u to vrijeme suradnju izvan zagrebačkog kruga i čak izvan Hrvatske. Koristeći se svojim vezama u praškom, Masarykovom krugu, objavljuje u tamošnjem bankarskom listu »Penežni obzor« poseban dopis o klasnom buđenju bankarskih činovnika u Hrvatskoj, te taj dopis u prijevodu objavljuje i u »Vijesniku«.²¹ Piše: »I ovdje, u zemlji političkih stranaka i strančica, političkih programa i političkog teoretiziranja, počelo se napokon pred par godina zanimati za socijalna pitanja. Od teorije razvi se praksa i tako možemo danas da govorimo i o socijalnoj borbi i o socijalnome radu. Programi naših stranaka nijesu više eminentno politički, oni dobivaju kombinirani značaj, što im ga daje njihov socijalni dio; obećanja kandidata kod izbora ne protežu se više samo na državnopravne naše odnose, nego se i socijalne poboljšice obećavaju. Imamo i socijalističkih stranaka sviju vrsti: od nacionalnih do internacionalnih, kršćanskih i radikalnih. Hrvatska se miče, budi i razvija. Uz taj novi život nije mogao naš stališ bankovnih činovnika da miruje; nova struja, novi polet zanio je i njega. I bankovni činovnici uvidješe, da imaju kao stališ svoje posebne interese, da ti interesi, sve više i više napadani, trebaju napokon zaštite i da im ovu može jedino jaka organizacija pružiti.«

Iako se Politeo uvijek zalagao za realizaciju cjelokupnog programa koji je sebi Društvo postavilo za cilj u pragmatički, povlačenje nekih bankovnih činovnika iz Društva po nalogu uprave banke prisililo ga je da se pona-

¹⁸ *Vijesnik*, br. 2 od 12. II 1910, 22 — Otvoreno pismo Ive Politea. Tješićevo otvoreno pismo bilo je znatno umjerenije, pa i to upućuje da je upravo Politeo bio spiritus movens pokreta. Politeo je zamjerio osobito listu *Obzor* što se distancirao od akcije bankarskih činovnika s obzirom na suradnju njegova oca Dinka s tim listom.

¹⁹ *Vijesnik*, br. 1 od 31. I 1910, 15 — Drugovi!

²⁰ *Isto*, 2.

²¹ *Vijesnik*, br. 4 od 31. IV 1910, 45. — Svi u organizaciju! Politeo se i u kasnijim godištima *Vijesnika* služio preštampanjem članaka s vrlo radikalnim mislima iz slovenskog i tršćanskog područja, i obično te članke i štampa na slovenskom, jer je pažnja cenzure u takvim slučajevima bila znatno smanjena.

ša krajnje rezervirano i da malo-pomalo radi na pridobivanju članova i njihovom klasnom osvješćavanju pomoću štampe i žive riječi, ali i pomoću sitnijih uspjeha.

Pozivajući se na neke već zaboravljene propise, Politeo uspijeva da se u nekim zagrebačkim bankama u toku ljeta uvede jednokratno radno vrijeme, a na čitavom teritoriju Zagreba i posvemašnji nedjeljni odmor.²²

Osjećajući da je to samo početak dugotrajnije borbe, bankovne uprave formiraju Savez novčanih zavoda na koji Politeo reagira ovako: »Kad smo pročitali vijest, koju na početku članka citiramo, sjetismo se radničkog pokreta. U njemu imade toliko sličnosti s našim pokretom, što je napokon sasvim prirodno, jer su i oni kao i mi izrabljivani, jer se i oni kao i mi bore za poboljšanje svog položaja. Kad su oni sa organizacijama dali znatno osjetiti poslodavcima svoju jakost, sjetiše se ovi, kako bi bilo, da na te organizacije reagiraju vlastitim udruženjima. I stvoriše saveze. Mora se priznati, da su imali ispočetka uspjeha i da su radnicima pokvarili mnogo. Ali to je također prisililo radnike, da se čvršće organiziraju, u onima pak, koji još nisu bili svijesni, kako je organizacija potrebna, probudilo tu svijest.«²³

Kako bi frontu poslodavaca suprotstavio što snažniji front bankovnih činovnika, Politeo s velikom energijom radi na učlanjenju svih bankovnih činovnika Hrvatske u Društvo. Obilazi Hrvatsku, ubjeđuje, govori i uspijeva stvoriti brojne sekcije Društva, pa su i u otporni fond pritjecala sredstva ujednačeno i stalno, sve više i više povećavajući sumu.²⁴

Politeo je, vjerojatno, bio upoznat i sa zaključcima Konferencije socijalista balkanskih naroda, koja je održana u Beogradu na početku 1910, jer djeluje u tome pravcu i radi na povezivanju bankarskih činovnika Srbije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine s Društvom bankovnih činovnika u Hrvatskoj i Slavoniji, gradeći tu vezu na strukovnom interesu. Kada je osnovano Društvo za bankarce Dalmacije u Splitu na sredini 1910, Politeo izražava kao urednik »Vijesnika«, ali i kao Dalmatinac, želju da se to društvo priključi zagrebačkom, usprkos tome što »[...] nas vlade i viši razlozi rastavljaju [...], jer nas s Dalmacijom spaja pripadnost istome narodu, zajednička kultura, spaja nas težnja, da se i politički sjedini-

²² *Vijesnik*, br. 4 od 31. III 1910, 47 — ljetno radno vrijeme; Isto, br. 7 od 30. VI 1910, 78. Nedjeljni počinak uveden je kao obavezan odlukom Gradskog poglavarstva u Zagrebu br. 23655 od 23. VI 1910.

²³ *Vijesnik*, br. 6 od 31. V 1910, 65 — Organizacija — ali odozgo!

²⁴ Politeo ističe Hrvatsko tipografsko društvo, koje je u četiri decenija, zahvaljujući 81% organiziranosti svojih članova, postiglo znatne upjehe (*Vijesnik*, br. 9 od 31. VIII 1910, 118 — Organizacija tipografa). Objavljuje sve, pa i najmanje vijesti o uspješnim pokretima bankovnih činovnika drugih zemalja. Kada je započeo štrajk bankaraca u Pragu, Politeo upućuje 1911. telegram s najboljim željama (*Vijesnik*, br. 3 od 31. III 1911, 34), a izvještava detaljno i o štrajku u Engleskoj 1912 (*Vijesnik*, br. 2 od 1. III 1912). Vidi i *Vijesnik*, br. 10 od 30. IX 1910, te br. 9 od 1. IX 1912, i br. 10 od 1. X 1912).

U vrijeme velikog štrajka bankaraca 1919. našlo se u otpornome fondu 100.000 kruna. Pozivajući bankovne činovnike u Društvo, Politeo je kritizirao one koji zbog jedne krune mjesečno odbijaju da budu članovi Društva, iako se koriste blagodatima izbornim borbom organizacije, kao što su jednokratno radno vrijeme i nedjeljni počinak (*Vijesnik*, br. 11 od 31. X 1910, 143 — Radi krune na mjesec).

mo«. ²⁵ Uspostavlja dobre veze i s Udruženjem bankovnih činovnika u Srbiji (osn. 1901). ²⁶ Znatno čvršće veze ima s tršćanskom organizacijom (osn. 1910), a na početku 1912. i »Vijesnik Društva bankovnih činovnika« preimenuje u »Vijesnik bankovnih činovnika«, kako bi se u njemu moglo pisati o bankovnoj struci bez obzira na granice, te postaje glasilo za bankovne činovnike iz čitave Hrvatske, Slavonije i Trsta, a neko vrijeme i za Bosnu i Hercegovinu i Sloveniju. ²⁷

Tako široko shvaćanje nužno je moralo Politea, a i Društvo bankovnih činovnika, odvesti na međunarodnu scenu. U proljeće 1911. Politeo boravi neko vrijeme u Milanu, radeći očito na dogovorima za Prvi međunarodni kongres bankarskih činovnika, te iz Milana upućuje u »Vijesniku« bankarcima poziv: »Bankarci činovnici sviju naroda, sjedinite se!«, ističući ovo: »Bankovni činovnik, premda napokon sam proletarac, nije mogao dugo da shvati to svoje svojstvo. Imajući često manju plaću od običnog radnika, živeći popriječno u ne baš mnogo boljim prilikama od ovoga, izrabljivan kao i drugi radnik od kapitala, htio je ipak da bar po vanjštini igra ulogu, sličnu onoj kapitaliste. Nije htio da pruži ruku običnome radniku.« Politeo utvrđuje da je život jači od predrasuda i lažnog ponosa, te da su bankovni činovnici osnovali svoje organizacije i da je još 1910. Društvo bankovnih činovnika predložilo stvaranje federacije, te da je sada takav prijedlog dan u Milanu i na svjetskom planu. ²⁸ Inspiriran Komunističkim manifestom, a i drugom socijalističkom literaturom, Politeo stavlja u prvi plan klasnu borbu, te kori svoje drugove zbog pasivnosti: »Mi smo još uvijek više Hrvati, Srbi i Slovenci, nego li činovnici, radnici [. . .], mi još uvijek vidimo u našim izrabljivačima više patriote, nego li poslodavce.« ²⁹ Zalaže se za »stališku«, »razrednu borbu«, jer samo »[. . .] ovako shvaćena, oslobođena od svih natruha vjerskih, političkih i patriotskih a vođena ujedno taktično, mora dovesti do uspjeha.« ³⁰

Na Prvom međunarodnom kongresu bankovnih činovnika u Milanu (8—10. IX 1911), a i na ostalima do prvoga svjetskog rata, dr Ivo Politeo drži zapažene referate, vodi diskusiju, a kao tajnik Kongresa djeluje na usmjeravanju organizacija u intermezu između dva kongresa. Iz referata na tim kongresima, donesenima u cijelosti ili prepričanima u »Vijesniku«, mislim da je Politeo najljepiji na Prvom kongresu, kada uspijeva da Austro-Ugarska ima na Kongresu ne jedan već pet glasova, jer da ima pet autonomnih bankarskih organizacija (Beč, Zagreb, Trst, Prag, Split). Tada ističe da je »proletarijat uvidio grijeh prošlosti koji se sastoji u bratoubilačkoj nacionalnoj mržnji«, i da se odazvao pozivu oca socijalizma »Proletarci sviju zemalja sjedinite se«, te da su zbog odbijanja bankarskih

²⁵ *Vijesnik*, 7 od 30. VI 1910, 78.

²⁶ Isto, 1911, 66 i 95.

²⁷ Društvo u Beogradu izdavalo je *Bankarski glasnik*. U Sarajevu je glasilo bankaraca bilo *Trg. glasnik*, kult. ekonomska revija za Bosnu i Hercegovinu i organ Društva bankovnih činovnika (1912), odnosno od jeseni 1913. *Bankovni činovnik*, koji uređuje Mijo Čupak (*Vijesnik*, br. 8 od 31. VIII 1911).

²⁸ *Vijesnik*, br. 4 od 30. IV 1911.

²⁹ Isto, br. 8 od 31. VIII 1911.

³⁰ Isto, br. 1 od 1. I 1912, 1.

činovnika da se priznaju proleterima zakasnili u toj borbi, ali da upravo zato jer su na izvoru da vide organizirani kapital pomoću banaka, dioničkih društava i zadruga, mogu da uvide kako je nepravedan današnji društveni poredak i kako od svih faktora produkcije kapital dobiva od produkta najveći dio. Politeo razmišlja: »Bankovni činovnik, baratajući dnevno sa zlatom imao ga je valjda najmanje; on, dnevno možda najveći posjednik i sluga zlata, bio je njegov najmanji vlasnik! Radili smo i mučili se od zore do mraka, da kroz nekoliko godina zaslužimo ono, što je pojedini dioničar znao dobiti kroz nekoliko minuta tj. kroz toliko vremena, da odreže nekoliko kupona. Koliko li evo materiala pruža život bankovnog činovnika, da na njemu osnujete teoriju o razdiobi dobitka, produkta, kolikog li poticaja i oduševljenja može crpsti iz tog života svatko koji propovijeda potrebu društvene reforme!« Politeo se na Kongresu zalaže za osnivanje međunarodne federacije bankarskih činovnika, jer »[...] danas, kad su svi stališi organizirani, kad se stališke organizacije pojedinih naroda međusobno udružuju, kad i onaj, koji nije socijalista, mora priznati, da se najveći uspjeh socialne demokracije ima pripisati načelu internacionalne solidarnosti, koje je ona uvijek provadala — danas mislim, da bi bilo izlišno još dulje govoriti o potrebi i koristi internacionalne federacije svih organizacija našega stališa«, da bi, nakon što je pohvalio Milano, gdje su zbog osnutka Radničke komore radničke organizacije dobile snažno uporište, i Italiju, u kojoj je vodio borbu Garibaldi, ipak predložio i zalagao se da sjedište federacije društava bankovnih činovnika bude u Bruxellesu.³¹

U praksi je Politeo bio vrlo suzdržljiv sve do prvoga svjetskog rata, jer ni ban Tomašić, ni komesari Cuvaj i barun Skerletz nisu bili blagonakloni prema socijalistima. Strateški, u određenim vremenskim razmacima Politeo objavljuje u »Vijesniku« članke o pragmatiki, kao skupu normi koje uređuju odnose bankaraca prema poslodavcima, a koju treba izboriti vlastitom snagom, pri čemu uvijek iznova ističe prednost pragmatike nad individualnim ugovorima.³² Vrlo je strpljiv, i potkraj lipnja 1910 —

³¹ Isto, br. 9 od 30. IX 1911. Politeo se u to vrijeme proklamirao kao socijalist. U prostorijama Društva bankovnih činovnika u Marovskoj ulici 11 držao je 8. V 1912. predavanje »Socializam i bankovni činovnici«, te se pozivao na erfurtski program njemačke socialne demokracije iz 1891. godine, ali citira i Wenera Sombarta i druge ideologe što je potvrđivalo njegovo proučavanje tih tema i s pravnog i s ekonomskog stanovišta (*Vijesnik*, 1912, 111—3 i 122—4).

³² *Vijesnik*, 9 od 31. VIII 1910, 109—111, 10 od 30. IX 1910, 126—7, 11 od 31. X 1910, 1912, 217, 1914, 1. Politeo često zahtjev za pragmatiku veže uz svakodnevne neprilike koje su pogadale bankarske činovnike. Kada je Prva hrvatska štedionica objavila okružnicom svojim činovnicima zabranu angažiranja na izborima i javnu agitaciju za pojedine kandidate na Drugom zboru bankarskih činovnika Hrvatske i Slavonije, u Osijeku, 20. studenog 1910, zalaže se za pragmatiku koja »mora biti uređena po načelima pravednosti i slobodoumlja. Prvome načelu odgovara, da činovničke plaće moraju biti tolike, te osiguravaju jednu pristojnu eksistencu, da vrijeme rada ne smije biti veće od sedam sati na dan, dok se kao normalno radno vrijeme ustanovljuje 6-satni dnevni rad. Promaknuća moraju slijediti automatski, te za njih imaju biti odlučni samo vrijeme službe, kvalifikacije i sposobnosti. Slobodoumlnim načelima ima pragmatika odgovarati toliko, što političko i kulturno i svako drugo djelovanje, koje činovnik razvija izvan zavoda, ima biti nezavisno od svake vlasti zavodske uprave te za takvo djelovanje nemaju činovnika stizati nikakve posljedice sa strane zavoda« (*Vijesnik*, 11 od 31. X 1910, 145 — Politička sloboda bankovnih činovnika, i 12 od 30. XI 1910, 162—5).

kada su upravitelji banaka s manjom pažnjom pratili »Vijesnik« pripremajući se na ljetovanje — izražava to ovako »[...] Vrijeme i organizacija su ona dva jaka faktora, koja jedino mogu poboljšati naše stališke prilike. I to ne mogu postići ni vrijeme samo ni organizacija sama; već oboje zajedno. Ali odmah dodajmo ono što smo višeput naglasili: organizacija mora biti jaka, a takva će biti ona, u kojoj budu svi pripadnici našega stališa.«³³

Radeći na prikupljanju razasutih snaga po čitavoj zemlji, Politeo je radio mirno, sabrano i promišljeno, pa su ga mnogi i napadali zbog neborbenosti. Sam o tome piše ovako na početku 1912. godine: »Uređujući kroz ove dvije godine 'Vijesnik' prigovaralo mi se katkada, osobito iz početka, da nijesam dosta radikaln, da sam premalo revolucionaran. Nijesam mario za ove prigovore, jer sam znao, da je smiješno naduvati se, vikati i razmahivati se, a onda uzmaći ne postigavši ništa. Razuman čovjek i taktička organizacija prijetu se i traže samo toliko, koliko imaju jakosti, da svoje zahtjeve i prijetnje provedu.«³⁴ Drugi, osobito uprave banaka, napadale su ga kao revolucionara. Direktor Karlovačke štedionice Hermann rekao mu je to u lice još 1911, a Politeo je odgovorio: »Ako revolucija znači ukinuće nepravde, rušenje trulih temelja društva i svega onoga, što je nezdravo, onda hoćemo revoluciju.«³⁵

Politeovo zalaganje na stvaranju masovne organizacije bankarskih činovnika u Zagrebu, Hrvatskoj, Balkanu i na međunarodnom planu mnogo je smetalo direktorima banaka. Oni su sa strahom shvatili da je njihov front, usprkos Trgovinsko-obrtnoj komori i podršci vlasti, preslab u odnosu na organizirani front bankarskih činovnika, koji je svaki dan bio sve jači.³⁶

Predviđajući da će doći do odmjeravanja snaga, trinaest ravnatelja najvećih zagrebačkih banaka sklupa odmah nakon milanskog kongresa bankovnih činovnika konzorcij sa svrhom jedinstvenoga, dogovornog istupa prema očekivanim zahtjevima bankarskih činovnika. O tome je obaviješteno i Društvo bankovnih činovnika i ono odgovara dopisom, koji su potpisali Nikola Ivančević i Vjenceslav Bičanić, ovako: »Uvažujući činjenicu, da se prije katkad jedinstveno a katkad nejedinstveno, ali često nepravedno postupalo s činovništvom, pozdravljamo rado Vaš zaključak, da ćete kako Vi, tako i ostali organizirani zavodi unaprijed jedinstveno pravedno postupati.« U komentaru toga dopisa upućenog Prvoj hrvatskoj štedionici, a objavljenog i u »Vijesniku«, Politeo je istakao riječ pravedno, koja da

³³ *Vijesnik*, 8 od 30. VII 1910.

³⁴ Isto, 1 od 1. I 1912, 9.

³⁵ Isto, 6 od 1. VI 1914, 142. — Direktor Hermann, činovništvo i organizacija. Čini se da je po tom predlošku bio sastavljen i govor Josipa Broza na Bombaškom procesu 1928. Politeova suzdržljivost izražena je i u nevoljkosti da se ide u štrajk bez velikih priprema, pa je oštro kritizirao divlji štrajk činovnika Srpskog kreditnog zavoda u Bosanskoj Gradiški u jesen 1912 (*Vijesnik*, 10 od 1. X 1912, 179 — Prigodom jednog štrajka, i 7 od 1. VII 1913).

³⁶ U Društvu bankovnih činovnika Hrvatske i Slavonije povećao se broj članova od 17. II 1912. do 27. III 1913. sa 722 člana na 804 (454 iz Zagreba). Rasla su i sredstva u otpornome fondu, pa je na početku 1912. bilo u njemu 3000 kruna, a na sredini 1913. godine 10.000 (*Vijesnik*, 1912, 41, 218 i 1913, 59).

ukazuje na to da se prije postupalo nepravedno, te da ovo konfrontiranje Društvu potvrđuje da direktori nisu činovnici. Politeo postavlja i provokativno pitanje: »I ako je pero šiljasto, nemamo namjere, da gospodu direktore njime bocnemo, ako nam ispod njega izmakne ovo pitanje: kako to, da se laćaju organizacije, tog sredstva proletariata, ovog sredstva, kojim poslužiti se zabranjivali su nekoć neki od njih svojemu činovništvu?« Izazivačkog karaktera je i misao: »Očekujemo od organizacije predstavnika naših novčanih zavoda, da će pospješiti gospodarski razvitak Hrvatske, a ne zaustaviti onaj svoga činovništva, da će reagirati ne na socijalne opravdane i plemenite pokrete, već na protunarodne čine.«³⁷

Potkraj 1912. Politeo odlazi u vojsku, ali ipak uspijeva urediti prvi broj »Vijesnika« za 1913. godinu u čijem se uvodniku odražavaju sve njegove bojazni izazvane komesarijatom i balkanskim ratovima. »Svud golema neizvjesnost, svuda trzavice i grozničava napetost [. . .]. Svud maglovita nejasnost u najskoriju budućnost — svud prijeteca alternativa 'II' rat il' mir'.«³⁸

Do povratka Politea iz vojske u ljeto 1913. »Vijesnik« uređuje Franjo Tomić, pa iako i sada ima u njemu praktičnih članaka i informacija, nedostaje mu koherentna analiza događaja i Politeov vitalni duh. Zbog Politeovog boravka u vojsci, a vjerojatno i uslijed uplitanja komesarijata, nije izašla ni reklamirana brošurica »Katekizam organizacija«, koja »[. . .] ne bi bila pisana sa uskog stanovišta naše organizacije, već s općeg stanovišta, tako da bi bez razlike mogla poslužiti svakome činovniku i članu bilo koje organizacije. Nastojalo bi se pače u njoj prikazati i opći socijalni pokret, kojega je naš pokret samo dio.«³⁹

Nakon povratka iz vojske, Politeo nalazi znatno promijenjene prilike. Velika nezaposlenost i skupoća ugrožavaju standard bankarskih činovnika i ostalih namještenika.⁴⁰ U nekim bankovnim zavodima ponovo je uveden ne samo rad subotom poslije podne već i nedjeljom ujutro, pa je Politeo, pozivajući se na Darwina i njegovu borbu za opstanak, zaključio u ljeto 1913. da je vrijeme borbe došlo, te započinje veliku akciju u tom pravcu.⁴¹ U predavanju 22. prosinca 1913. Politeo se osvrnuo na tadašnje stanje i dao prijedloge za daljnji rad, vrlo nezadovoljan slabim

³⁷ *Vijesnik*, 10 od 31. X 1911, 149 — Direktori se organiziraju i Apel organizaciji direktora upućen je kada je Slavonska agrarna štedionica u Osijeku započela sistematski otpuštati domaće činovnike i zapošljavati sve veći broj činovnika mađarske narodnosti koje i dovodi iz Ugarske.

³⁸ *Vijesnik*, 1913, 1. — Na pragu petog godišta.

³⁹ Isto, 1913, 59.

⁴⁰ Politeo je još 4. XII 1910. na skupštini u zagrebačkoj građanskoj streljani govorio protiv skupoće (*Vijesnik*, 13 od 31. XII 1910, 183—5), a i 29. XI 1911. na skupštini bankarskih činovnika u zgradi Kola Vjenceslav Bičanić i Politeo pred 400 članova također govore o dnevnim problemima koji pogađaju bankarske činovnike (*Vijesnik*, 11 od 29. XI 1911. i 1 od 1. I 1912, 3 — sastanak je održan u povodu odbijanja zagrebačkih novčanih zavoda da se subotom poslije podne ne radi). Bičanić je bio također dobar govornik. On je, 2. V 1914. u Hrvatskoj narodnoj čitaonici u Bjelovaru održao predavanje o socijalnim problemima bankovnog činovništva (*Vijesnik*, 6 od 1. VI 1914). Umro je od španjolske gripe, 4. XII 1918 (*Vijesnik*, 1 od 1. I 1919, 15).

⁴¹ *Vijesnik*, 6 od 1. VI 1913 — Ako živi hoće da umru!

odazivom članova Društva bankovnih činovnika predavanju. Kaže: »Večerašnje predavanje jest možda stoti dio onog rada, što ga društveni odbor razvija i kani razviti, a Vi ovde prisutni dvadeseti ste otprilike dio onih, koji su mogli i bili dužni ovom predavanju prisustvovati a ipak od njega izostaše.« I dalje na ključno pitanje: »Jesu li bankovni činovnici stvorili sve preduvjete, nužne za povoljno zakonsko uređenje njihovih odnošaja?« zaključuje da nisu, sudeći po posjetu tome predavanju »koje otvara akciju karaktera takvoga, kakav ima po organizaciju naviještena akcija, moralo bi svršiti oduševljenjem, izražajem najljepših nada i apelom na svijest članova. Ali kad Vas vidim ovdje tako malo i kad se sjetim, da ima mnogo i mnogo članova u Zagrebu izvan ove dvorane, onda ne mogu sebe toliko siliti, da bih svršio onako; sada mogu samo, kako vidite, svršiti vrlo resignirano. Preostaje mi jedino, da izrazim, ako ne nadu, a ono bar želju, neka budućnost dokaže, da slabi posjet ovoga predavanja nije bio valjan i pouzdan kriterij za prosuđivanje svijesti i jakosti članova.«⁴²

Iako prilike nisu bile povoljne za akciju, Politeo uspijeva prisiliti bana Skerleca da donese naredbu kojom potvrđuje naredbu bana od 7. studenog 1903. o zabrani uredovanja novčanih zavoda u nedjelju.⁴³ Pa i posljednji broj »Vijesnika bankovnih činovnika« pred prvi svjetski rat u Politeovom članku »Dajte nam službenu pragmatiku« moli, zahtijeva i apelira na vlasti i ravnateljstva banaka da se donese zajednička pragmatika, tj. kolektivni ugovor, što bi bilo u obostranom interesu.⁴⁴

Prvi svjetski rat sa svim svojim užasima prekinuo je svaku aktivnost radnika i činovnika na sindikalnom planu. Na području Hrvatske i Češke sindikati su bili zabranjeni, a štampa je u cijeloj Monarhiji ograničena i strogo cenzurirana. Do početka 1918. ne izlazi ni »Vijesnik bankovnih činovnika«.

Politeo je od 25. srpnja 1914. do 30. listopada 1918. bio u vojsci, i to na zagrebačkom području, što mu omogućava da i u toku rata kontaktira s bankovnim činovnicima i da prati zbivanja na društvenom i političkom planu u Zagrebu, pa se tu i tamo i javlja ponekim člankom s punim potpisom.

Takav je i napis objavljen u »Mjesečniku« 1916, kada se dolaskom cara Karla na prijestolje osjetilo izvjesno popuštanje cenzure na područjima gdje su živjeli slavenski narodi, koji i jesu nosili glavni teret rata na svojim leđima. Politeo piše: »Sloboda štampe, govora i sastajanja jest ono trojstvo, kojemu se u hramu ustavnosti poklanja sve više i više štovanja«, te se osobito zalaže za slobodu štampe, čiji je zadatak da »priopćuje istinite činjenice, ma kakogod te činjenice bile neugodne.«⁴⁵

⁴² Isto, 11 od 1. XI 1913, 198 i 1. od 1. I 1914, 3—9.

⁴³ Politeo je zaprijetio da će o tom pitanju postaviti interpelaciju u Saboru, jer je ona donesena na temelju zak. članka XIII iz 1891. i bila je obavezna nakon banske naredbe iz 1903 (*Vijesnik*, 4. od 1. IV 1914., 91). Politeo je zahtijevao da se riješi i mirovinsko pitanje bankarskih službenika, ali u tome nije uspio (*Vijesnik*, 2 od 1. II 1914; 25 — Mirovinsko pitanje).

⁴⁴ *Vijesnik*, 7 od 1. VII 1914, 145.

⁴⁵ *Dr Ivo Politeo*, Ispravak činjenica, *Mjesečnik*, XLII, 1916, I, 65—72.

3.

Politeo i štrajke bankarskih činovnika 1919. godine. Pod pritiskom antiratnog raspoloženja naroda, izmučenog nevoljama, obnavlja se 1917. i društveni život i sindikalni pokret u skromnim razmjerima. Dozvoljava se ponovo dozvolom Zemaljske vlade od 29. listopada 1917. i rad Društvu bankovnih činovnika Hrvatske i Slavonije, pa je 12. prosinca 1917. održana skupština na kojoj predsjednik Ivančević poziva na solidaran rad radi poboljšanja položaja bankarskih činovnika, jer »kada se mrtvima ne može više pomoći, može se i mora pomoći živima«, a dr Ivo Politeo, kao tajnik Društva, navodi u 8 točaka što bi sve trebalo učiniti da se radne prilike bankarskih činovnika srede i poboljšaju i zahtijeva hitnu akciju uz nastavak prikupljanja sredstava u otporni fond.⁴⁶ Ponovo izlazi od početka 1918. i »Vijesnik bankovnih činovnika«, čiji je formalni urednik Komadina, a pravi, vjerojatno, Politeo. Na to upućuje zabrana broja 2 iz 1918, koji nigdje nisam uspjela pronaći, ali i članak u broju 3 od 1. srpnja 1918. s tekstom: »Mi imamo prava, već i činima, kojima se ta prava vrše. Mi moramo biti tako jaki, da na svaki pokušaj, da nas se uništi ili rascjepka, uzmognemo odgovoriti [. . .]. Budimo pak svaki čas spremni, da djelima i uspjesima dokumentiramo svoj opstanak, a najjače onda, kad nam se bude odricalo pravo na taj opstanak! Tuđoj volji suprotstavimo našu volju, tuđoj snazi našu jaču snagu, snagu činovnika nerazdjeljivo sjedinjenih u jedinstvenoj složnoj organizaciji.«⁴⁷ Ta tendencija stvaranja čvrste organizacije na načelima »socialne razredne borbe« potvrđena je i naglašena i u zaključku Društva bankovnih činovnika kojim je pozdravljen osnutak Narodnog vijeća »kao pobjeda razbora, svijesti i ideje jedinstva«.⁴⁸ Ipak je nešto kasnije izražena izvjesna sumnja prema radu nove države, nastale sporazumom nacionalnih buržoazija, u rezoluciji koja je na Politeov prijedlog donesena na skupu bankarskih činovnika 29. prosinca 1918. Zahtijeva se »intenzivno i zdravo vođenje socialne politike na temelju načela socialne jednakosti i pravdnosti a uz sudjelovanje radničke klase, odnosno svih stališa, kojih se ta politika tiče«, jer »mi imamo slobodu, ali pravde nemamo«, a »Sloboda bez pravde ne vrijedi ništa.«⁴⁹ Na tom skupu Štiglić, povratnik iz oktobarske revolucije, predložio je da se bankarski činovnici priključe socijalistima, tj. komunistima, ali je prevladalo Politeovo mišljenje, koji je izjavio da osobno nije tome protivan, ali da su socijalističke organizacije ne samo strukovne već i političke, a Društvo bankovnih či-

⁴⁶ U otpornom je fondu 1. VII 1914. bilo 20.055 kruna. Politeo je na toj skupštini potkraj 1917. zatražio i da bankarski činovnici popune upitnike na osnovi kojih se mogla stvoriti potpuna slika o njihovoj školskoj spremi, materijalnom i radnom položaju (*Vijesnik*, 1 od 21. II 1918, 2 i 10). Prostorije Društva nalazile su se tada u Gundulićevoj 1, te je ispunjene upitnike trebalo poslati na tu adresu.

⁴⁷ *Vijesnik*, 3 od 1. VII 1918, 3.

⁴⁸ Isto, 4 od 15. X 1918, 35. Taj zaključak treba nastavno vezati na rad Jugoslavenske socijalističke konferencije koja je održana u Zagrebu 6. X 1918. i koja se složila s pristupom socijalista u narodna vijeća, izuzev socijalista iz Bosne i Hercegovine koji su odbacili suradnju s buržoazijom.

⁴⁹ *Vijesnik*, 1 od 2. I 1919, 1—2 i 4.

novnika okuplja činovnike na strukovnoj bazi, pa bi takvo usmjerenje odalečilo izvjestan broj članova iz Društva.

Budući da je Politeo prije propasti Austro-Ugarske Monarhije bio član regnikolarne komisije za reviziju finansijskih klauzula Hrvatsko-ugarske nagodbe, pozvan je sada da kao finansijski stručnjak prisustvuje Mirovnoj konferenciji i pregovorima u Parizu. Međutim, prije nego što je krenuo na put bankarski su činovnici 18. siječnja 1919. predali rezoluciji s najvažnijim svojim zahtjevima novčanim zavodima. Većina institucija — uz malobrojne iznimke — oglušila se na te zahtjeve, iako je to vrijeme velikih društvenih previranja, praćeno stihijskom podjelom veleposjedničke zemlje siromašnim seljacima. Iznenadeni nerazumijevanjem nove situacije, bankarci postavljaju pitanje upravama banaka: »Ta šta za boga misle ti zavodi postići svojim resistentnim postupkom? Zar oni doista vjeruju da može sve ostati, kako je jučer još bilo i momentano još jest? Zar su tako kratkovidni, pa ne vide, da se sve, ama sve baš mijenja, pa da je upravo nemoguće, da jedino kod nas ostane sve pri starome? Zar ne vide, da su svi oni konzervativci i reacionarci, koji se nijesu sami htjeli promijeniti, bili po drugim promijenjeni silom? [...] Mi smo duboko uvjereni, da je ono što tražimo, naše pravo (jer) može našim zavodima biti dobro ili zlo, oni ostaju uvijek kapitaliste a mi ostajemo uvijek proletarci, duševni radnici.«⁵⁰

Godinama i godinama suzdržavano nezadovoljstvo bankarskih činovnika Hrvatske nalazi izraz u generalnom štrajku 7. ožujka 1919. Taj, drugi generalni štrajka bankarskih činovnika u svijetu, završio je poslije 12 dana tako što je, 19. ožujka, sklopljeno Utanačenje, kojim je udovoljeno dijelu zahtjeva činovnika, a točkom VI. potpisnici su se obvezali da će pitanje pragmatike riješiti poseban odbor, sastavljen od predstavnika banaka i predstavnika Društva bankovnih činovnika, i da će 1. listopada pragmatika stupiti u život.⁵¹ Taj štrajk bankarskih činovnika izbio je punih mjesec dana nakon sveopćeg štrajka i velike skupštine od oko 15.000 ljudi na Sveučilišnom trgu koji su zahtijevali ispunjenje minimalnih zahtjeva na polju radnog zakonodavstva, pozivajući se na velika obećanja koja je Narodno vijeće dalo narodu 29. listopada 1918. na Markovom trgu. Uspjeh te skupštine, nakon koje je uslijedila banska uredba o osamsatom radnom vremenu i posebno kolektivnim ugovorima, potaknula je bankarske činovnike da počnu štrajk kada su uprave odbile njihov ultimatum od 3. ožujka, a zabuna, konsternacija i iznenađenje buržoaskih bankarskih redova, koji se nisu pripremili na štrajk, zbog kojega je stornirano više od 300 robnih zaključaka, omogućili su povoljan ishod štrajka.

Zapravo je samo Utanačenje bilo prilično skromno. Pod predsjedanjem povjerenika za socijalnu skrb Vilima Bukšega, ravnatelj 16 novčanih za-

⁵⁰ Isto, 2 od 1. II 1919, 21 i 29 — Što sada?

⁵¹ U taj štrajk uključili su se i bankarski činovnici izvan Zagreba. Osobitu aktivnost razvila je bjelovarska podružnica koja je svakodnevno za vrijeme štrajka izdavala *Vijesnik*, a Ljubomir St. Kosier, kasnije autor mnogobrojnih radova iz područja ekonomije, književnik Marko Šarčević iz Srpskog kreditnog zavoda i Josip Meixner iz podružnice Prve hrvatske štedionice uspjeli su za štrajk pridobiti i bjelovarsko građanstvo koje je davalo novčane priloge.

voda na čelu s Prvom hrvatskom štedionicom i Hrvatskom eskomptnom bankom obećali su pismeno delegatima Društva bankovnih činovnika da će svi povratnici iz vojske biti ponovo primljeni na posao i da će radno vrijeme biti u pravilu šestsatno i jednokratno. Ženama je priznata ravnopravnost s muškarcima, ali je klauzula u Utanačenju, da će se odluka o tome donositi od slučaja do slučaja, ostavljala mogućnost izuzimanja od toga načela. Nije definitivno riješeno ni pitanje plaća, jer je samo dano obećanje da će se one urediti nakon utvrđivanja valute.⁵²

Politeo se u travnju vraća iz Pariza i vjeruje da će se Pragmatikom riješiti sva sporna pitanja, te oduševljeno piše da uspjeha ne bi bilo da nije »[...] godinama i godinama radio taj 'buntovnik i puntar' — kako su organizaciju nazivale direkcije — agitirao, osvješćivao, širio propagandu i skupljao snagu. A kad se dovoljno snage skupilo, kad ona nije više mogla ni htjela trpjeti obruč, nametnut joj po poslodavcima, onda je provalila i razbila taj obruč! Štrajk je pokazao, kolika je ona!«⁵³ Politeo nada da je Utanačenje otvorilo mogućnost izrade Pragmatike i da upravo sada borba za Pragmatiku stupa u odlučnu fazu, a to znaju i štrajkaši, te Odbor povjerava Politeu da »sasvim samostalno« i nezavisno od drugih uzora, izradi nacrt Pragmatike. Zahvaljujući izvanrednim organizatorskim sposobnostima Politea, pripremu nacrta Pragmatike bankarski su činovnici zamislili i proveli na najdemokratskijoj osnovi.⁵⁴ Politeov nacrt pregledao je uži odbor od sedam bankarskih činovnika i od njega potvrđena osnova Pragmatike došla je pred plenum, koji ju je odobrio. Umnožena, poslana je tada svim bankarskim povjerenicima (pouzdanicima), kojih je bilo stotinu i oni su s njom upoznali 1500 članova Društva bankovnih činovnika Hrvatske i Slavonije. Najdetaljnije je proučila nacrt zagrebačka sekcija Društva koja je brojila oko 800 članova. Nacrt je doraden i ponovo pretresen 20. i 21. lipnja s delegatima bankarskih organizacija Beograda, Sarajeva, Ljubljane, Splita i Subotice, kada je formiran i Centralni odbor za osnivanje Saveza organizacija činovnika novčanih i osiguravajućih zavoda u Kraljevstvu SHS sa sjedištem u Zagrebu. Politeo je sadržaj nacrta Pragmatike iznio 22. lipnja na velikom zboru povjerenika u Zagrebu, a zatim je taj tekst odštampan i u »Vijesniku ban-

⁵² AIHRPH, SBOTIĆ, 1/040 — Zapisnik od 19. III 1919. Delegati činovnika bili su: Ivan Komadina, Drago Antolek Orešak, dr Pavao Klarić, Darinka Dragosavac, dr Zlatko Pavelić, Dragutin Winkler, Slavko Fugaš, Lazo Horvat, Mirko Ramer, Robert Kornfein, Dragutin Friedmann i Geza Barabaš.

⁵³ *Vijesnik*, 3—5 od 1. V 1919, 37 — Iz borbe u borbu.

⁵⁴ Obično se spominje da je Politeo vodio štrajk bankaraca 1919. i da je štrajk, zahvaljujući njegovim organizatorskim sposobnostima, završio potpunim uspjehom. Ta je formulacija samo djelomično točna, jer štrajk u ožujku Politeo ne može direktno voditi zato što je u Parizu, a drugi štrajk u jesen ne završava uspješno iako ga Politeo vodi od početka do kraja s najpunijim angažmanom svoje snažne ličnosti (*Arno Vičić*, Dr Ivo Politeo — odvjetnik i društveni radnik, *Odvjetnik*, 60, 1987, 3—4, 12. Zahvaljujem dru Vičiću koji mi je stavio na raspolaganje poslijeratne napise o Politeu). To kao i napisi u Zborniku SBOTIĆJ, *Prilozi za povijest*. Sjećanja, Zagreb 1985, ukazuje na to da bi oba štrajka bankovnih činovnika Hrvatske u 1919. trebalo obraditi u obliku monografije jer su izvanredno značajni za proučavanje klasne borbe u Kraljevini SHS u prvom poslijeratnom vremenu.

kovnih činovnika«. ⁵⁵ Na tom zboru Odbor je dobio puno ovlaštenje da djeluje, pregovara i odlučuje u duhu Pragmatike, jer da Pragmatika odgovara »raspoloženju, mislima i duhu svega članstva«.

U međuvremenu se uprave novčanih zavoda nisu pripremale na prihvatanje nacrtu Pragmatike nego na poništenje i Utanačenja u kojemu su gledali ograničenje svoje dotadanje samovolje, naviknute decenijama da rade bez ikakvih dogovaranja sa svojim namještenicima. Videći da su uprave banaka apsolutno pasivne prema svojim obvezama u izradi nacrtu Pragmatike, Društvo bankovnih činovnika pozvalo je potkraj lipnja novčane zavode da odrede svoje predstavnike i dan početka pregovora. Oni su, 9. kolovoza 1919, opunomoćili Savez novčanih zavoda da ih zastupa u pregovorima, a on je odredio svoje najborbenije i najvještije članove u pregovarački odbor (Milivoja Crnadka, predsjednika Prve hrvatske štedionice, Dušana Plavšića, Mihovila Nikolića, dra Ivana Krajača, kasnijeg ministra i dr.).

Tri dana prije prve zajedničke sjednice, tj. 18. kolovoza, Savez novčanih zavoda tajno je zaključio da se nacrt Pragmatike, koji su predložili činovnici, mora otkloniti kao neprihvatljiv u temeljnim principima, i da se ne može prihvatiti kao temelj daljnjih pregovora, jer da, zbog antikapitalističkih principa, ugrožava opstanak novčanih zavoda. Zaključeno je da se zatraži od prokurista, tajnika i pomoćnika svih novčanih zavoda da se individualno izjasne o sadržaju nacrtu Pragmatike. ⁵⁶ Za takvo miniranje nacrtu Pragmatike trebalo je vremena, pa se delegati Saveza novčanih zavoda na sastancima 21. i 25. kolovoza, 9. i 12. rujna, ponašaju pasivno sve dok se nije šezdesetak viših bankovnih činovnika izjasnilo protiv na-

⁵⁵ *Vijesnik*, 7 od 1. VII 1919. Poslije neuspješno završenog štrajka bankarskih činovnika u Hrvatskoj, ali i uslijed promjene usmjerenja rada Društva bankovnih činovnika, Savez formiran u Zagrebu, 21. lipnja 1919. tiho je prepušten zaboravu, pa je Jugoslavensko društvo ponovo osnovano tri godine kasnije (*Ašković*, n. dj., 134).

⁵⁶ Upit je imao krajnje nekorektan sadržaj. Zahtijevalo se da se činovnici izjasne znajući da Pragmatika »sadrži skroz antikapitalističke principe i ruši opstanak zavoda«, što je Politeo na četiri grupe konferencije, održane 27—29. kolovoza, ocijenio kao »aten-tat na slobodu mišljenja i organiziranja«, prosvjedujući protiv takvog postupka (*Vijesnik*, 9 od 1. IX 1919, 148).

Kategorizacija da je Pragmatika antikapitalistička, a temelj države da je kapitalistički, navedena je i među osam točaka kojima Savez novčanih zavoda odbija Pragmatiku. Na to su bankarski činovnici odgovorili ovako: »Jest, priznajemo, po tendenci svojoj ova je pragmatika antikapitalistička. Ali zar mi možemo uopće biti za kapitalizam, za ovaj kapitalizam, koji nosi dobar dio krivnje za svjetski rat; koji je prouzrokovao toliko bijede u svijetu; koji je izazvao krvavu rusku revoluciju [...]. No, ako je pragmatika po svojoj tendenci antikapitalistička ona nije to po svom rezultatu, jer ona još ne ruši kapital. Ona ostavlja i dalje kapital t. j. dionice intaktnim u rukama kapitalista t. j. dioničara; ona zajamčuje u prvom redu redovito ukamaćenje tog kapitala, te dioničke glavnice; ona zatim zajamčuje dotiranje redovitih pričuva tih kapitalističkih zavoda, a tek od ostatka čistog dohotka traži polovicu za činovnike. Dakle još i tu ostavlja dioničarima polovicu čistog dobitka, omogućuje t. zv. superdividendu. [...] Istina je, da naša pragmatika oduzima kapitalu neke pretjerane koristi, no to je samo pravedno, i za takvim pravednim uređenjem ide čitav svijet, pa i naša država. Eto, pogledajte kod nas agrarnu reformu. Zemljišnim velikim kapitalistima oduzima se njihov kapital, zemlja, i daje se siromašnim seljacima. Nema li tu antikapitalističke tendence? Još prije rata mnoga su industrijalna poduzeća uvela participaciju radnika i činovnika na dobitku te njihovo sudjelovanje u ravnateljstvu, a poslije rata pogotovo se to počelo provodati (*Vijesnik*, 9 od 1, IX 1919, 149 — M., Zalažemo se za našu pragmatiku).

crta Pragmatike, iako su ga ranije bili prihvatili bez bilo kakve ograde. U međuvremenu se, a s istim ciljem, izaslanicima Društva bankovnih činovnika daje na uvid vrlo manjkav i nedorađeni nacrt poslodavačke Pragmatike koji su, jasno, Politeo i drugovi otklonili, moleći da se pregovori nastave na osnovi njihovog prijedloga, pristajući da će sve opravdane prigovore uvažiti. U otklonu je rečeno da taj poslodavački nacrt ne udovoljava čak ni obećanjima točke VI. Utanačenja od 19. III, »[...] a te načelne ustanove mogu (se) smatrati minimumom, ispod kojega se ne smije saći, a iznad kojega se može ići«.

Prikupivši potpise bankarskih činovnika koji su se izjasnili protiv nacrtu Pragmatike, delegati Saveza novčanih zavoda predlažu da se vode pregovori bez ikakvih nacrtu Pragmatike i mimo Utanačenja, da bankarski disidenti budu treća pregovaračka strana i na dva sastanka inzistiraju na tome svom prijedlogu.

Politeo nije sklon štrajku, ali kada su bile iscrpljene sve mogućnosti uspješnog nastavka pregovora, prihvatio je zahtjev većine i, nakon velike skupštine u Metropol kinu, započeo je, 16. rujna 1919, štrajk koji je trajao 51 dan.

Iako su zbog štrajka zagrebačkih tipografa, koji su uskratili slaganje vijesti koje bi mogle štetiti pokretu bankarskih činovnika, informacije o štrajku krnje i jednostrane, očuvani materijali (dvije brošure o štrajku i 54 broja »Vijesnika bankovnih činovnika«, koji je za vrijeme trajanja štrajka izlazio svakodnevno) omogućavaju detaljnu rekonstrukciju štrajka u kojem se situacija svakodnevno mijenjala.⁵⁷

Bankovni zavodi proturaju o Politeu najkontradiktornije vijesti. Tvrde da je primao novac od boljševika i da je radio u dogovoru s mađarskim boljševikom Vaghom. Drugi put navode da je štrajk insceniran u dogovoru s Francusko-srpskom bankom radi slabljenja hrvatskog kapitala u korist slovenskog, srpskog i francuskog. Napadaju ga da hoće socijalizaciju banaka, da ruši državu itd. Odgovarajući na to Politeo piše: »Strašno je doista ovo: vodi se kod nas jedan pokret iz najčišćih motiva i s najčišćim sredstvima. Vode ga ljudi, potpuno čistih prstiju (što danas u Hrvatskoj nije baš pravilo), ljudi, kojima se u pogledu poštenja ne može apsolutno ništa prigovoriti. I protiv *tih* ljudi usuđuje se ustati nekoliko bankokrata, koje je uvijek vodio i još danas vodi lični interes, koji nijesu nikada marili niti danas mare ni za narod ni za ideale ni za ovu državu — i ti se bankokrate usuđuju nabacivati blatom na naše potpuno čiste ljude i na naš čisti pokret. A najstrašnije je to, da se nalaze u javnosti ljudi, koji to vjeruju.«⁵⁸

⁵⁷ Savez novčanih zavoda Kr. SHS izdao je spomenicu »Štrajk jednog dijela činovnika novčanih (osiguravajućih) zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji« (Zagreb 1919). Politeo, dezavuirajući sadržaj te brošure, napisao je posebnu brošuru, čije je izdavanje zaustavljeno na zahtjev dra Slokara, izaslanika ministra socijalne politike Koraća (*Vijesnik*, 9/XXIX od 24. X 1919). Brošura je pristupačna u Politeovoj ostavštini (AH, kut. 45, brošura nema naslov). U monografiji Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije (*Ašković*, n. dj., 124—130) posvećeno je tom štrajku svega nekoliko stranica, iako su i beogradski bankarski činovnici stupili u jednodnevni štrajk solidarnosti.

⁵⁸ AH, Politeo, kut. 45, brošura, 26.

U jednom prelomnom momentu Politeo je doista bio vrlo blizak komunistima, i to onda kada su i bankarski činovnici i podvornici pristupili Centralnom radničkom sindikalnom vijeću, nakon čega je Pokrajinsko vijeće interveniralo kod bana Palačeka. Kada je već bilo jasno da je štrajk propao i da se treba izvući s najmanjom štetom, Politeo objašnjava: »Naš pristup u Sindikalno vijeće nije bio samo akt logike, već i akt nužde. Zavodi su pokazali neočekivani otpor: kroz šest mjeseci spremali su se oni ne za pragmatiku, već protiv pragmatike i protiv nas. [...] U takvome položaju mi smo morali, bili smo čak prinuždeni da potražimo pomoći u naše radničke braće i morali bi upravo blagosloviti tu nuždu, jer nas je ona napokon dovela, kamo spadamo i ona nam je napokon otvorila oči. Mi jasno vidjesmo da nam kapitalista ne može nikada biti prijateljem, da su sve njegove slatke riječi tek gadna himba i da se tu protiv njih treba obraniti tražeći oslonu u onih, koji su jednako od njih pritisnuti, u radnika. Radništvo se već na početku našega pokreta pokazalo nesebičnim, poduprijevši nas prilično, a da nijesmo još ni bili pristupili sindikatu, a da se pače nije toga ni tražilo od nas. [...] Razumije se, da će mnogoga borba u strukovnoj organizaciji dovesti i do onih uvjerenja koja su temelj komunista, ali ako je to prirodni razvoj, nitko od nas nije ovlašten, da mu se usprotivi.«⁵⁹

Potpuno ispražnjeni otporni fond, ali još više i osipanje štrajkaša koji su se počeli individualno vraćati na rad u banke, u kojima su disidenti kontinuirano radili za čitavo vrijeme trajanja štrajka, prisilili su Politea da prizna poraz, i na posljednjoj skupštini štrajkaša, 5. studenog, nakon što su bankovni zavodi zaključili 21. listopada da se neće upuštati ni u kakve pregovore s Društvom bankovnih činovnika, Politeo izjavljuje: »Ostavljeni po svima, prevareni napose od državnih vlasti, iscrpljeni dugom i požrtvovnom borbom, bili smo prisiljeni uvjete prihvatiti. Posredovanjem ministra Koraća, sklopljen je sporazum između nas i Saveza novčanih zavoda u ovoj formi: mi i Savez novčanih zavoda, svaki zasebno, podnašamo dopise povjereniku za socijalnu skrb u Zagrebu, a ovaj će onda svakoj stranci predati dopise protivne stranke. Dvije protivničke organizacije sklapaju mir tako da se ne vide.«⁶⁰ Taj mir i povrat činovnika u banke imao je određenu formu u obliku sporazuma za koji je garantirao ministar socijalne politike Vitomir Korać, ali ga štrajkaši činovnici nikada nisu dobili u ruke, pa je 1933, kada je zbog moratorija nekih banaka i redukcije činovnika ponovo postalo aktualno pitanje Pragmatike, i negirano njegovo postojanje.

Po višem nalogu došlo je do velikih promjena i u Društvu bankovnih činovnika. Politeo, kao tajnik, a i čitav upravni odbor Društva podnio je 7. studenog ostavku, a funkciju novog tajnika preuzeo je dr Božidar Adžija. Da bi se ipak zadržala nekakva forma i odalo priznanje Politeu za nesebično zalaganje za vrijeme štrajka, on je na glavnoj godišnjoj skupštini Društva, 2. veljače 1920, izabran za počasnog člana. Ganut, Politeo je izjavio tom prigodom: »Pragmatika je imala sadržavati sva ona prava,

⁵⁹ *Vijesnik*, 9/XXI od 4. X 1919 — Mi i Centralno radničko sindikalno vijeće.

⁶⁰ AIHRPH, SBOTIČ, 1/042, 20 — Iz zapisnika Saveza novčanih zavoda; *Ašković*, n. dj., 129.

za koja sam se toliko godina borio, pa sam htio napokon i tu posljednju borbu izdržati i njezin konačni plod dočekati. Dočekasmo pragmatiku, ali ne onakvu kakvu željesmo. Borba je svršila porazom, makar samo privremenim i prividnim porazom. I ja bih se ogorčenjem i gotovo očajem bio rastao od organizacije, da ta čuvstva nijesu bila ugušena načinom kojim vi dočekaste poraz. Vi ste ga dočekali mirno, gledajući već u duhu daljnju borbu i buduću pobjedu.⁶¹

Posljedice poraza bile su strašne. Od 668 strajkaša činovnika i 134 podvornika, koliko ih je radilo u 25 novčanih i osiguravajućih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji, otpušteno je 195 činovnika i 58 podvornika, a zamijenili su ih umirovljeni oficiri Austro-Ugarske Monarhije ili žene. Usprkos zalaganju Ive Politea, Ivana Ancela i nekih drugih socijalista da se štrajkaši ponovo zaposle, i nakon duljeg vremena bez posla je bilo oko 80 bankarskih činovnika.⁶²

4.

Politeovo zalaganje na socijalnom i komunalnom planu poslije 1919. Napustivši mjesto tajnika Društva bankovnih činovnika, Politeo je potražio zaposlenje u jedinoj profesiji koja mu je omogućavala veliku nezavisnost: u odvjetništvu. Ne odstupajući ni za korak od linije, koju je zacrtao do tada u svojem radu, on se koristi stečenim iskustvom i svojim međunarodnim vezama za jačanje i unapređivanje advokatske organizacije na jugoslavenskom i svjetskom planu.

Oslanjajući se na Masarykove ideje, ali i na vlastito opredjeljenje, Politeo osniva 1920. Narodnu socijalističku stranku. Postaje i ostaje njezin zagrebački gradski zastupnik sve do 1925. biran za gradskog zastupnika i 1923. na listi Narodnih socijalista, a uz podršku intelektualnog proletarijata oko »Nove Evrope«. Blizak radničkoj klasi, Politeo se i kao advokat i kao gradski zastupnik zalaže za njezine interese. Argumentirano se protivi svrgavanju Svetozara Delića s načelničke stolice u proljeće 1920. zbog komunizma, a s velikom upornošću brani Delićevu radničku konzumnu zadrugu »Napred«, koja nakon Obznane nema podršku vlasti i nalazi se na popisu radničkih ustanova koje treba likvidirati.⁶³

Vješt peru i bogat mislima, Politeo se u »Vanstranačkom listu«, u »Slobodnim novinama« (1921, 1924) i u »Slobodnoj tribini« zalaže za komunalnu politiku u interesu malih ljudi, te zahtijeva da ta politika mora biti vođena pošteno, stručnjački i u duhu modernih, naprednih i socijalnih reformi. Radi izmjene iskustva, već na sjednici gradskog zastupstva,

⁶¹ *Vijesnik*, 1—4 od 1. IV 1920.

⁶² Opada i članstvo u Društvu bankovnih činovnika, pa se od kraja 1918, kada je u Društvu bio 1371 član, do kraja 1919. broj smanjio za 350 članova. U štrajku je utrošen otporni fond od 100.000 kruna (*Vijesnik*, 9/XXXIV od 14. XI 1919, 10—12 od 1. XII 1919, 172 i 1—4 od 1. IV 1920).

⁶³ Delić i Politeo susretali su se i ranije u Društvu bankovnih činovnika, jer je i Delić radio u nekoj banci. *M. Kolar-Dimitrijević*, Svetozar Delić, komunistički gradonačelnik Zagreba 1920. godine, Iz starog i novog Zagreba, VI, 1984, 223—4.

26. veljače 1921, inicira osnivanje Kongresa gradova Jugoslavije i ta je ideja realizirana nekoliko godina kasnije. Zbog svojih jugoslavenskih i socijalističkih gledišta, Politeo je često na meti nekih zagrebačkih građanskih listova, osobito onih koje su financirali novčani zavodi («Obzor» od Hrvatske eskomptne banke itd.), pa često ističe da nije ni Pribičevićev ni Koraćev istomišljenik i da ne pripada nijednoj stranci. »Istina je, da sam se obzirom na naš pokret pouzdavao u demokratsko-socialističko ministarstvo, jer su obećanja tog ministarstva i naši zahtjevi bili u skladu s programom demokratsko-socialističke stranke. Ali je istina i to, da sam govorio i pisao javno da nijedna vlada, nijedna stranka ne mogu biti tako reakcionarni, te bi bili protiv našega pokreta, jer vlade su ovisne o narodu, a ne ovaj o njima«, piše 1920.⁶⁴

Međutim, zbog svoga odbijanja da se uže poveže s komunistima, koristeći se — u radništvu omraženim — socijalističkim nazivom, Politeo ostaje nepovezan s masama, i 1925. propada na gradskim izborima u korist liste Radničko-seljačkog bloka čiji je nosilac bio urednik »Organizovanog radnika« Ivan Krndelj.

No njegovi članci u »Novoj Evropi«, »Socijalnoj misli«, »Radničkoj zaštiti«, »Mjesečniku«, »Odvjetniku« i dalje su bogati izvor Politeovog angažiranja na socijalnoj i komunalnoj problematici, jer je Politeo, iako nije bio komunist, bio velik borac za prava čovjeka, osobito radnika, sve do drugoga svjetskog rata.

5.

Politeo i radno pravo. Posebno poglavlje u Politeovom radu i životu predstavlja radno pravo. Još 1912, kao tajnik Društva bankovnih činovnika, Politeo je proučavao radno pravo u Austriji, Francuskoj i Italiji, tražeći u okviru tadašnjeg zakonodavstva Austro-Ugarske Monarhije pravo za činovnike zaposlene u privredi.⁶⁵ Pažljivo prati promjene u zakonodavstvu zemlje i uočava napredak kada ban (1916) izdaje naredbu da radni odnos trgovačkih i privatnih činovnika miruje za vrijeme rata, zbog toga što je njom povećana obveza poslodavca prema zaposlenima, »jer trgovački je pomoćnik čovjek, dok to roba nije«.⁶⁶

Iskoristivši situaciju kada se kao privredni ekspert našao na početku 1919. u Parizu, Politeo se iz prve ruke upoznaje s odlukama Mirovne konferencije u odnosu na rad. U očekivanju da će ta načela iz temelja promijeniti radno zakonodavstvo novostvorene jugoslavenske države koja je, razbijena na sedam pravnih područja, imala krajnje neprilagođeno zakonodavstvo novim potrebama, Politeo ističe da ta tzv. Magna charta laboris određuje:

⁶⁴ AH, Politeo, kut. 45 — »Dr Politeo kao Pribičevićev agent«, odgovor Politea.

⁶⁵ *Vijesnik*, 11 od 1. XI 1912, 202 — Zakoni o radu u Portugalu.

⁶⁶ *Dr I. Politeo*, Trgovački pomoćnik u ratu i zakonu, *Mjesečnik*, XLVIII, 1917, 345. Napis se odnosi na Naredbu bana br. VI, 134 od 21. IV 1916.

- »1. Ni po pravu ni faktično ne smije se ljudski rad izjednačiti robi ili predmetu;
2. Pravo udruživanja i koaliranja zajamčeno je i poslodavcima i radnicima za sve svrhe, koje se ne protive zakonima;
3. Ni jedno dijete neće prije svoje 14 godine biti izloženo industrijskom ili trgovinskom radu. Mladići i djevojke između 14 i 18 godina smiju raditi poslove prikladne svojoj fizičkoj snazi i mora im se osigurati profesionalna i opća naobrazba;
4. Svaki radnik imade pravo na plaću, koja mu zajamčuje pristojan život, već prema civilizaciji njegova vremena i zemlje;
5. Jednaka plaća, bez razlike spola, za svaki rad koji je jednak i po količini i po kakvoći;
6. Za sve radnike nedjeljni počinak;
7. Ograničenje radnih sati na 8 sati, ali izuzeci za zemlje u razvoju i tu će Međunarodna konferencija rada dati osnove;
8. Strani radnici i njihove porodice, zakonito pripušteni u jednu državu, imat će, što se tiče njihovih radnih uvjeta i socijalnog osiguranja, pravo na jednaki postupak, koji će uživati i domaći radnici u toj državi;
9. Sve će države morati organizirati nadzornu službu rada, a ta će imati osigurati primjenu svih zakona i propisa, koji se tiču zaštite radnika [...].«⁶⁷

Unifikacija radnog prava provedena je u Kraljevini SHS Zakonom o zaštiti radnika i Zakonom o osiguranju radnika u 1922. odnosno kontrola je uvedena Zakonom o inspekciji rada iz 1921. godine. Ali su ti zakoni biti sastavljeni tako da su omogućili brojna izuzeća i neprimjenjivanje odredbi, a o onom što je Politeo najviše zanimalo, tj. o zaštiti činovnika u privredi, bilo je vrlo malo odredbi. Tek Zakon o radnjama od 5. studenog 1931. ima više članova koji se odnose na tu skupinu radnika, pa je Politeo nakon donošenja toga zakona izdao 1932. knjigu »Trgovački i ostali privatni namještenici prema službodavcima i zakonu«, koja je imala veliku praktičnu i uporabnu vrijednost. Zanimljiv je predgovor te knjige u kojem Politeo, među ostalim, piše i ovo: »Postoje uglavnom dva gledišta o međusobnom odnosu rada i kapitala. Jedno je, da je u današnjem društvu kapital ili, bolje rekuć, da su nosici kapitala (kapitaliste) podvrgli rad sebi, da su si, dakle, protivnici i da je zato među njima moguća samo borba, kojoj ima biti ciljem uništenje kapitalističke klase (ali ne kapitala, jer bi ovaj imao prijeći u vlasništvo kolektiva); drugo je gledište, da je kapital s individuom kao njegovim vlasnikom tako vezan, da bez te veze ne bi bilo uspješne produkcije. Prvo je gledište socialističko, drugo kapitalističko. Kompromis između obiju ekstremnih gledišta predstavlja ono, koje traži harmoniju između obiju faktora produkcije. U stvari i ovo je gledište kapitalističko, ali je prožeto humanijim osjećajima i većim obzirima prema radu a prihvatilo je i neke ideje iz socialističkoga gledišta. Ono je i konservativno i napredno; prvo u toliko, što želi kapi-

⁶⁷ *Vijesnik*, 6 od 1. VI 1919, 81. Politeo objašnjava i način rada Međunarodne konferencije rada i Međunarodnog ureda rada u Genèvi.

talu, ili, točnije, kapitalistima kao njegovim nosiocima sačuvati u glavnome njihovu dosadanju ulogu u privredi, a napredno zato, što želi radnike podići iz njihova dosadanjeg podređenog položaja. Ono čuva temelje današnjega društvenog uređenja nastojeći popraviti zgradu na njemu.« Politeo naglašava da Zakon o radnjama znači *izvjestan* napredak, »jer počiva na ideji harmonije interesa između rada i kapitala«, ali da su razorena očekivanja mnogih posloprimaca koji su od njega očekivali mnogo više i pogrešno tumače neke njegove odredbe, čak i onda kada je bio objavljen. Politeo piše: »Žao mi je što sam tu i tamo bio prisiljen te iluzije raspršiti, ali dužnost točnog tumačenja nije mi dozvolila drukčiji postupak. Uostalom s ispravnim gledanjem stvari kakve uistinu jesu, makar se kod toga pokazale nepovoljnim, više je pomoženo nego li s iluzijama.«⁶⁸ Politeo ipak tješi mlade radnike, jer da obavezna udruženja poslodavaca (trgovinske, zanatske i industrijske komore, osnovane svugdje u toku 1932) moraju voditi brigu o školovanju šegrta i pomoćnika. Navodi da knjigu piše isključivo za posloprimce, iako Zakon pokušava izvjesne principe, koji su do tada vrijedili samo za radničku klasu, prenijeti i na poslodavce, tj. kapitaliste, kao npr. socijalno osiguranje i obvezu materijalnoga, moralnog i kulturnog podizanja poslodavca. Politeo tumači samo članove 206—353 Zakona, dakle propise koji se odnose na rad i »[...] ako je tu i tamo u slučaju dvojbe njegovo tumačenje ispalo povoljnijim za služboprimca nego li bi se na prvi pogled to činilo po slovu zakona, ima se pripisati ne mojoj ličnoj sklonosti prema onima koji *vade* i radom opravdavaju svoje pravo i zahtjeve za čovjeka dostojan život — koje sklonosti ne tajim — već upravo tendenciji zakona da bude kompromis dotadanjeg zakonodavstva, pa makar se to odvijalo i pod utjecajem korporativnog uređenja kakvo postoji u Italiji.« Poznavajući izvrsno jugoslavenske prilike na osnovi nepotpune primjene Zakona o zaštiti radnika, Politeo izražava sumnju i u provođenje toga zakona: »Radi očitog nastojanja zakona da poboljša položaj posloprimaca on bez sumnje znači *izvjestan napredak* u našem zakonodavstvu. Koliki će to ujedno biti napredak i u socialnome životu, ovisjet će u prvom redu o onima, čija je dužnost da ga provadaju i bdiju nad njegovim vršenjem. Ovo treba osobito naglasiti, jer su baš kod nas mnogi valjani zakoni promašili svoj dobar cilj upravo zbog nevaljane provedbe.« On tješi i poslodavce, želeći otupiti oštricu njihovog uobičajenog kontranapada: »Kako je s jedne strane pretjeran optimizam služboprimaca, tako je s druge strane pretjeran pesimizam službodavaca prema zakonu. Dužnosti, koje im je on donio, ne zaslužuju ime žrtva. Sadržaj tzv. prinudnih propisa sačinjavaju najprimitivnije socialne dužnosti, dok sve što ide preko toga, može ugovorom da se mijenja. Zato, i ako je zakon došao u doba najveće ekonomske depresije, ne može ova biti zaprekom ili isprikom da ga se — što se tiče dužnosti službodavaca prema služboprimcima — ne ispunjava.«⁶⁹ Krajnje pošten i dobronamjeran, Politeo se pri pisanju toga djela ipak poslužio s dva lukavstva. Prvo, izbjegao je potpuno termin »radnik« i u naslovu i u tekstu

⁶⁸ I. Politeo, *Trgovački i ostali privatni namještenici prema službodavcima i zakonu*, izd. Epoha, Zagreb 1932, 4, 6.

⁶⁹ Isto, 6.

knjige, koji bi i cenzuri i poslodavcima bio odmah sumnjiv. Drugo je lukavstvo što je Politeo iskoristio izdanje svoje knjige da u aneksu objavi čitav Zakon o zaštiti radnika koji, poslije vrlo skromnog izdanja Državne štamparije u Beogradu 1922, nikada nije bio posebno objavljen kao drugi zakoni, pa je već nekoliko godina poslije donošenja, a osobito u vrijeme velike svjetske krize, kada su ga poslodavci namjerno skrivali, bio teško pristupačan radnicima.⁷⁰

Težište na Zakon o radnjama Politeo stavlja i u drugoj knjizi »Radno pravo« (Zagreb 1934). Za razliku od prve, tu je materija izložena problemski s pozivanjem na Zakon o zaštiti radnika, koji je, kao i u prvoj knjizi, dan u aneksu. Budući da u vrijeme izlaska te knjige velika svjetska depresija na našem području pomalo jenjava, Politeo sugerira da bi valjana »integralna provedba dobrih propisa našega radnoga prava ipak smanjila današnja zla kod služboprimaca [. . .] i da naše radno pravo nije najidealnije, ali ono, promatrano samo o sebi kao takvo, sa teoretskog stanovišta, može mirne duše da izdrži poredbu sa naprednim socialnim zakonodavstvom većine država. Naše se radno pravo — naglašujemo: teoretski! — približilo dosta onome maksimumu, što ga kapitalistički poredak može da daje svim onima koji služe kapitalu, a da pri tome ne potkopa sama sebe.«⁷¹

S takvim zaključkom vratio se Politeo i s Međunarodnog rimskog skupa pravnika 1936. gdje je nastupio s referatom o jugoslavenskom radnom pravu od 1932. do 1936. godine.⁷²

Na osnovi studijskog izučavanja radnog prava, ali i na osnovi prakse stečene u zagrebačkoj Radničkoj komori s kojom Politeo najuže surađuje od 1928. godine, Politeo se razvio u svestranog poznavaoca radnog i privrednog prava.⁷³

Zbog velike šarolikosti u odlukama viših sudskih instanci, Politeo se na Osmom kongresu pravnika Jugoslavije 1937. zalaže za kodifikaciju radnog prava, tj. za donošenje Zakona koji bi uključio sve tadašnje zakone i uredbe na principima suvremenosti.⁷⁴ Kao ekspert za radno pravo, Politeo naredne godine izrađuje prijedlog kolektivnog ugovora za Savez pomo-

⁷⁰ Isto, 215—248. Politeo je objavio i »Uredbu od 16. aprila 1929. o otvaranju i zatvaranju trgovačkih i zanatskih radnja (preduzeća), i o radnom vremenu pomoćnog osoblja« i one članove Zakona o radnjama koji su se odnosili na radno vrijeme.

⁷¹ I. Politeo, Radno pravo, izd. Tipografije, Zagreb 1934. VI. U aneksu je objavljen i Zakon o radnjama, Uredba o otvaranju i zatvaranju radnja od 1929, Uredba o smanjenju režija kod bankovnih i privrednih poduzeća, pa me upravo posljednja Uredba navodi na zaključak da je ta knjiga izdana s ciljem samoobrane činovnika u privredi koje je jako pogađala redukcija i racionalizacija rada.

⁷² I. Politeo, Bericht über die jugoslavische arbeitsrechtliche Rechtsprechung in den Jahren 1932—1936, *Giurisprudenza Comparata di Diritto Corporativo sindacale e del Lavoro*, Vol. III, fasc. 10 (Istituto Italiano di studi legislativi), Roma 1941, 26—57.

⁷³ Bilo je još pravnika koji su pisali o radnom pravu, ali su se oni specijalizirali za određena područja (dr Božidar Adžija za socijalno osiguranje, dr Živko Topalović za radničke komore, a za razne grane dr Juraj Ščetinec, dr Josip Krmpotić, dr Slavko Kiršner, dr Stjepan Bajič, dr Ivo Kun, dr Josip Abramović, dr Rajko Šestan, dr Vinković itd.).

⁷⁴ I. Politeo, O potrebi kodifikacije radnog prava, Beograd 1937, 10; AH, Politeo, kut. 53.

raca Jugoslavije, a vjerojatno stoji i iza određenih akcija koje su poduzimali pomorci radi uređenja svojih prekarnih odnosa s poslodavcima.⁷⁵ Nastojanje naših fakulteta da nastavu prilagode potrebama života približilo je Politea katedri prava, i on, 30. ožujka 1940, na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu drži kao honorarni nastavnik svoje prvo predavanje. To je predavanje objavljeno u beogradskom časopisu »Pravosuđe«, te možemo citirati Politea, koji je među ostalim rekao i ovo: »Ako na jednoj strani postoji dužnost rada, na drugoj moraju postojati i prava. [. . .] Kraj svega toga ne može se ni izdaleka reći da je mjera prava već danas izjednačena s njenom dužnosti. Poremećaji su još uvijek veliki i oni čine onu t. zv. socijalnu nepravdu. [. . .] Iako ideal socijalne pravde izgleda neostvariv, ipak je potrebno i moguće sve više mu se približavati i približiti.«⁷⁶ Govoreći o tom približavanju socijalnoj pravdi, Politeo ističe da su doprinos tom cilju dali osim borbe nosilaca rada i predstavnici velikih religija, ali i kultura »[. . .] koja budi savjest čovjeka i čini ga sposobnim da sa višega, manje sebičnoga stanovišta i objektivnije promotri društvene prilike, razluči u ovim dobro od lošega i uznastoji da loše odstrani. Ovaj uticaj kulture protumačit će nam, pored ostaloga, zašto se među pobornicima za poboljšanje radnih odnosa, dakle za socijalnu pravdu ističe u prvom redu baš inteligencija kao ona koja je u kulturi, u pravoj kulturi, najviše napredovala.« Kao i obično, Politeo je optimist, iako drži to predavanje u vremenu smanjenja prava radnika, pogoršanja njegovog položaja i žestoke građanske reakcije. Politeo nagoviješta studentima: »Naša suradnja ovdje imać će neki socialan ili bar parasocialan karakter, u skladu s vijekom, koji se kraj svih svojih čestih strašno nesocialnih i upravo protusocialnih momenata može ipak nazvati socialnim vijekom«, jer će radno pravo, zbog deagrarijacije i industrijalizacije, postajati sve važnije.

Iz očuvanih koncepata predavanja u Politeovoj ostavštini može se utvrditi da je Politeo svake nastavne godine ažurirao svoja predavanja, upotpunjavajući ih novim propisima i dajući o njima određene sudove.⁷⁷ Politeo predaje radno pravo sve do 1942. a uređuje i časopis »Mjesečnik«. Videći što se događa s pravom i s ljudima u tzv. NDH, objavljuje na sredini 1942. u tom časopisu uvodnik u kojem, među ostalim, piše: »Kad je Nezavisna država Hrvatska u svojim propisima odala toliko poštovanje *radu*, te ga proglasila 'mjerilom svake vrijednosti', onda je logički tim nužnije da se poštuje i nosioca toga rada, onoga tko ga izvršuje i kome je namijenjen. A to je *čovjek*. Čovjek, njegov što bolji i ljepši život, jest *svrha rada*. Pa kao što se zaštićuje rad, tako valja štiti i cijeliti čovjeka samog, *njegov život* (potcrtala MKD). Ovo poštovanje čovjeka, ovo čuvanje života svakog pojedinca kao najvećeg blaga naroda, mora doći do izražaja u svim granama državne uprave, u pravnim propisima svake

⁷⁵ Pomorci su se pripremali i na štrajk, ukoliko se ne prihvati njihov kolektivni ugovor, pa to donekle podsjeća na Politeovu borbu za pragmatiku 1919 (AIHRPH, ZB-XVIII-L-16/781 — letak iz 1938).

⁷⁶ I. Politeo, Uvod u radno pravo, *Pravosuđe*, 1940, 4—5, 3, 4, 13.

⁷⁷ AH, Politeo, kut. 47. Kritizirajući rad Središnjeg ureda za osiguranje radnika Politeo navodi »[. . .] loša provedba dobrog načela nije dokazom da je i samo načelo loše«.

vrste. Ako se sve grane narodnog gospodarstva imaju uskladiti, ako se isto ima učiniti i s probitcima raznih zvanja i staliža, onda pogotovu valja čitavu državnu djelatnost, sve pravne propise uskladiti s pravim društvenim duhom. Inače bi čitavo društveno uređenje došlo u opreku sa samim sobom, s vlastitom svrhom.«⁷⁸ Taj odvažni napis i neke druge aluzije s naglašavanjem potrebe poštovanja života državni tajnik i savezničar prof. Aleksandar Seitz ocijenio je kao liberalistička, marksistička i neustaška shvaćanja.⁷⁹ Politeo je priznao da je on autor tih sadržaja, ali smatra da je Seitzovo mišljenje subjektivno i da snosi punu odgovornost za svoje napise.⁸⁰

Svrativši na sebe pažnju ustaških vlasti, Politeo je praćen i 1943. i uhapšen od ustaškog redarstva kao branilac komunista u mnogim procesima. Politeo se brani da je »branio optužene u mnogim političkim procesima bez obzira na režime, a protiv nasilja i protuzakornosti, za pravdu, čovječnost i zakonitost«, pa je zahvaljujući angažiranju nekih kolega advokata pušten na slobodu, te živi skromno i neupadljivo do oslobođenja zemlje.⁸¹

6.

Iako je u ovom radu dan samo sumarni pregled Politeovog rada na poboljšanju položaja činovnika i radnika, ipak se može ustvrditi da je svojom aktivnošću Politeo snažno utjecao na najamne slojeve, osobito činovnike u privredi, te da ih je usmjeravao s puta reformizma na put umjerene klasne borbe, jer je njihovo pravo da žive i rade kao ljudi. U disharmoničnom, konfliktnom društvu i prijelomnom vremenu Politeo se svojevolumeno opredjeljuje da radi za interese malog čovjeka, i u najturbulentnijim situacijama odvažno i optimistički se pojavljuje u prvim linijama, iako nije bio sklon revolucionarnim metodama rada. U tri i pol desetljeća Politeo je neprestano prisutan na socijalnoj i pravničkoj sceni ne samo Zagreba već i mnogo šire, te domete njegove aktivnosti treba nastavno na ovaj i druge radove dalje istraživati i tako zaokružiti sliku o tome pravniku koji pripada eliti napredne inteligencije okrenute općem dobru i progresu.

⁷⁸ Društveno uređenje u NDH, *Mjesečnik*, 1942, br. 6, 230.

⁷⁹ Seitz, Za bistrenje pojmova, *Spremnost*, 5. VII 1942.

⁸⁰ *Mjesečnik*, 1942, 391.

⁸¹ Mladen Belčić, Razvoj i djelatnost advokature na području Socijalističke Republike Hrvatske, *Odvjetnik*, XVIII, 1968, 9, 87.